

Strana, která neumírá: K příčinám stability volební podpory KSČM

Daniel Kunštát

A Party that Never Dies: On the Causes of Stable Electoral Support for the Communist Party of Bohemia and Moravia

Abstract: The paper analyses the fact that the Czech communist party (KSČM) can rely on substantial and stable (occasionally even rising) electoral support. The phenomenon has been discussed extensively in academic as well as social and political discourses. On the basis of available empirical data, sociological analyses and statistical information, the paper categorizes some basic socio-political conditions and predispositions which may help explain the fact that the political party once considered to be the anti-system heir of the non-democratic regime is now one of the most stable elements of Czech politics.

Keywords: KSČM, electoral support, socio-economic dimension, historical continuity

<http://dx.doi.org/10.13060/1214438X.2014.2.12.123>

Komunistická strana Čech a Moravy je voličsky jednou z nemnoha skutečně významných komunistických stran v teritoriu dnešní Evropské unie. Představuje tedy jisté unikum nejen ve středoevropském (postkomunistickém) regionu; v žádné zemi nehraje z komunistické strany vzešlá a zároveň jen neznatelně (a v českém kontextu i neochotně) transformovaná strana analogickou úlohu ve stranickém systému, v žádné z nich nemá tak vysokou a zároveň stabilní voličskou podporu. Smyslem tohoto textu je nastínit některé základní predispozice, které stojí v pozadí faktu, že právě strana po roce 1989 považovaná za antisystémovou dědičku nedemokratického režimu dodnes patří k nejstabilnějším elementům české politiky.

KSČM ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2013 podpořilo 741 tis. občanů, což v konečném účtování znamenalo 14,9 % odevzdaných hlasů (viz graf 1). Oproti roku 2010 strana posílila o bezmála 150 tis. voličů. Podobně i krajské volby naznačily voličský vzestup KSČM, zatímco v r. 2008 strana obdržela necelých 440 tis. hlasů (asi 15 %), v roce 2012 už to bylo o 100 tis. hlasů více, což představovalo více než 20 % všech odevzdaných hlasů.

Poslední parlamentní a krajské volby znovu potvrdily, že KSČM je konstantní, plně relevantní složkou zdejšího stranicko-politického prostoru. Ačkoliv minimálně verbálně inklinuje k ortodoxnímu tradicionalismu „starokomunistického“ ražení, zůstává jednou ze dvou etablovaných levicových stran a dnes už je zároveň (spolu s ČSSD a ODS) jednou z pouhých tří stran, které od roku 1992 bez přerušení působí na parlamentní půdě! Ačkoliv se opírá se o spolehlivě vysoké volební výsledky od celostátní po komunální úroveň, právě nedávné obecní, ale i senátní volby odkryly či alespoň naznačily některé přirozené limity politických perspektiv KSČM (strana v komunálních volbách 2014 zaznamenala dosti výrazný neúspěch v podobě poklesu počtu získaných mandátů v obecních zastupitelstvech asi o 20 % oproti roku 2010). Propad KSČM poukázal vedle chronických vnitřních strukturálních potíží (o některých z nich pojednáme níže) také na důležitý externí faktor: programovou vyprázdňenost a neatraktivnost současné

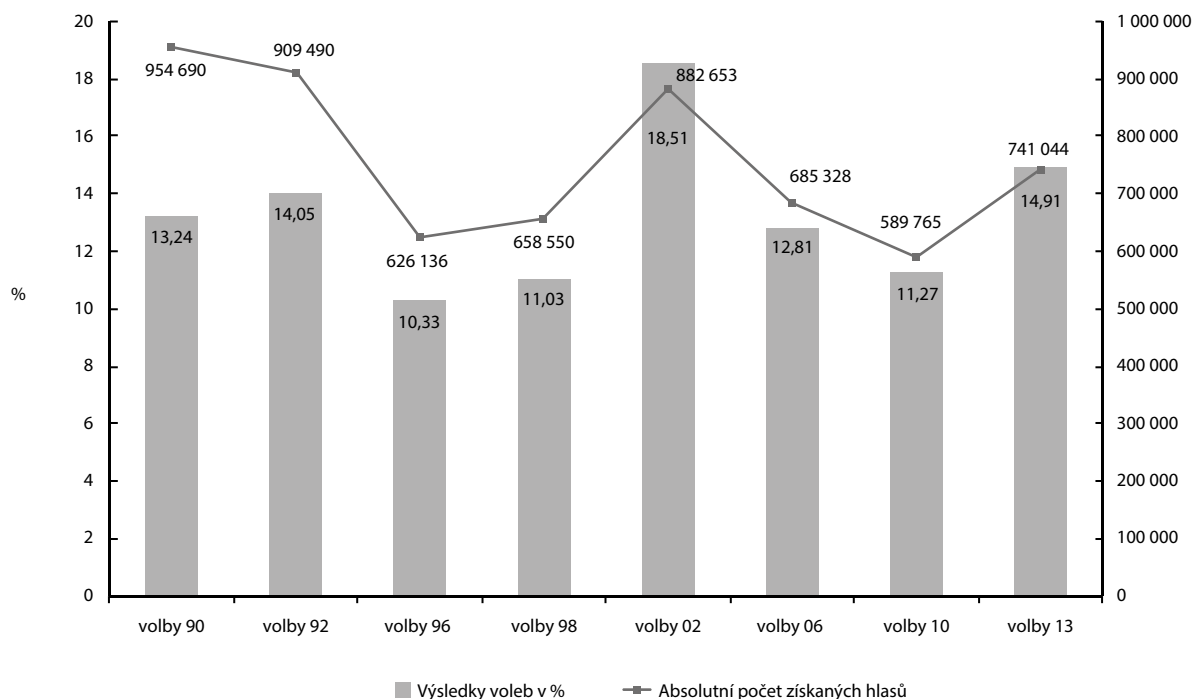
podoby strany pro jistý typ voličů, na který se orientuje, tedy na patrně aktuálně přitažlivější nabídku nových protestních hnutí, jmenovitě na potenciál hnutí ANO 2011 sbírat radikální a protestní hlasy.

KSČM je plně integrována do politického systému, účastní se voleb všech typů, své zástupce má na všech úrovních zastupitelských sborů atd. Sice nemá (neměla?) naději získat na celostátní úrovni podíl na moci, ovšem v celém polistopadovém období dokáže s úspěchem prostřednictvím protestu organizovat a mobilizovat zvláštní odcizené subkulturní skupiny se specifickými politickými vzorci, které si přejí, aby jejich hlas - hlas nespokojených, hlas radikální, vyhraněně protestní, negativistický a nezřídka vskutku antisystémový - byl slyšen ve veřejném prostoru. Zastupuje tedy nekompromisní opozici, která akumuluje protestní hlasy, jednoznačně, „jen“ potenciálně, v některých případech dokonce spíše okrajově nebo vůbec antisystémové, protirežimní, „odcizené“.

Od zablokovaného pokusu o reformu po inkorporaci do systému

Ať posuzujeme rané nebo pozdější dějiny komunistické strany jakkoli a navzdory tomu, že se současná strana v čele s Vojtěchem Filipem ke své předlouhé historii explicitně příliš nehlásí, faktem zůstává, že KSČ již od svého zrodu reprezentovala politické aspirace velmi významného segmentu české společnosti [Marek 2005; Rupnik 2002]. Přes všechny peripetie a vnitřní konflikty je už více než 90 let hluboce zakoreněnou formací se silným organizačním zázemím a nezanedbatelnou politickou legitimitou [Hloušek, Kopeček 2010: 68]. I v polistopadovém období dokázala KSČM udržet silnou pozici v české politice, přestože byla vnímána jako výrazně antisystémový aktér. Ekonomické a společenské problémy na konci devadesátých let i na konci další dekády komunistům umožnily nejen udržovat, ale do určité míry i rozšiřovat svůj vliv bez zásadnějších reforem. Číselně vzato, alespoň soudě dle volebních výsledků, se z pohledu strany jeví cesta nastoupená na III. sjezdu v roce 1993, kdy definitivně převážili zastánci

Graf 1. Vývoj voličské podpory KSČM (v procentech hlasů/v počtech odevzdaných hlasů)

Zdroj: Autor podle volby.cz.

zachování jádra historické identity [Grzymala-Busse 2002: 22-24, 32-37], jako politicky produktivní. Vítězství konzervativního („marxleninského“) křídla v čele s M. Grebeníčkem, které si ve straně dokázalo udržet „kulturní hegemonii“ [Handl 2008: 101], proto lze chápat nejen jako vědomý koncepční krok stranické elity, ale i jako konformní a v zásadě pragmatické přizpůsobení se poptávce členské základny a rigidního voličského jádra.

Nejdůležitější pro konečný výsledek vnitrostranického kvasu se ukázala být nepřipravenost stranické elity k reformě strany a malá ochota členské základny tuto reformu akceptovat a podporovat [Hough, Handl 2004; Handl 2008]. Šlo o souhrn faktorů, jako je silné ukotvení členské základny, která se v kontextu decentralizačních pohybů stala hlavním arbitrem směřování strany v historické identitě a komunistické tradici, vnější antikomunistický tlak, absence organizovaného reformního proudu, slabost a strategická nejednotnost vedení strany, které bylo v základních koncepčních úvahách osudově rozštěpené.

Určitou vnitřní diferenciaci lze ostatně pozorovat až do dnešních dnů. Byly sice zrušeny formální vnitrostranické platformy, ale ve straně nadále přetrvává latentní napětí mezi liberálnějšími „progresivisty“, stále vlivnými „dogmatiky“, důsledně zahleděnými do minulosti, a dominantními „pragmatiky“, kteří postupně převzali stranické kormidlo a které reprezentuje přinejmenším nejužší vedení, většina poslanců a do určité míry i někteří místní funkcionáři [Grzymala-Busse 2002: 89-92; Handl 2008: 102]. Toto štěpení, projevující se také v konfliktní relaci mezi zjevně nestejnorodými entitami, mezi vedením strany, členskou základnou a voliči nebo sympatizanty, je zajímavé také ze zorného úhlu diskuzí o antisystémovosti KSČM.

Zatímco modernizační proud jako relevantní síla téměř zanikl, mocensky ve straně vévodí „centristé“ ze stranické eli-

ty, pro které je angažmá v KSČM mimo jiné dobrým zaměstnáním s perspektivou zajištěné politické kariéry. Na úrovni věrchušky tedy můžeme sledovat jakousi variaci Putnamovy [1988] „two level game“, kdy domácí úroveň politické agendy (a orientační bod místy vsutku antisystémové propagandy) představují členové a voliči KSČM a vnější úroveň pak česká (v omezené míře i evropská) politická a správní/ administrativní sféra, v níž se funkcionáři pohybují, a to v zásadě v intencích tradičního (demokratického) provozu. Jakkoliv je budoucí vývoj strany stejně jako na počátku 90. let otevřený a přestože vůdčí činitelé KSČM čelí neustávajícímu tlaku nadále silného radikálně konzervativního proudu, lze předpokládat, že minimálně ve střednědobém horizontu zůstane naznačené vnitrostranické „herní schéma“ zachováno.

Výše zmíněnou evoluci, či přesněji specifický proces zablokování transformace komunistické strany, lze spolu s Vladimírem Handlem [2008] rámcově popsat jako cestu od prosazení „strategie levicového ústupu“ [Ishiyama, Bozókí 2001: 34] a převládnutí ortodoxně komunistického kurzu provázeného odchodem modernizačně laděných členů na počátku 90. let, přes „nechtěnou evropeizaci“ v období stabilizace a růstu (1993-2004) až po postavení vyhledávaného politického partnera zhruba od poloviny minulého desetiletí [Bureš et al. 2012: 328-329]. Vývoj v posledních letech přitom podle všeho směřuje ve prospěch vtažení KSČM „do hry“ i na vládní úrovni, tedy ke konečné relegitimizaci strany [Kubát 2010: 116]. Strana v průběhu uplynulého čtvrtstoletí čelila naprosté izolaci na základě od prvopočátku platné neformální „dohody o vyloučení“, kterou respektovaly strany levice i pravice [Kopeček 2011; Pšejja 2005]. Přesto transformační období vcelku úspěšně přestála, „vystoupila z ghetta“, ačkoliv se nereformovala nebo reformovala jen velmi kosmeticky [Kopeček 2000; Balík 2005].

O fungujícím životě strany na nižších úrovních svědčí, že získala významné pozice i v krajské a komunální politice, kde je fakticky či potenciálně uznána za možného koaličního partnera od levicových a částečně i středových stran, a stále zřetelněji navíc směřuje k definitivnímu prolomení dříve téměř dokonalé politické izolace i na celostátní úrovni, a tedy k úplné kooptaci do systému. Neutuchající podporu KSČM do určité míry čerpá z pozice jediného skutečného vyzývatele polistopadového establishmentu, přičemž tuto exkluzivitu využívání přitažlivé protestní etikety do značné míry umožňuje právě dlouhodobé vyloučení komunistů ze systému! (v kontextu aktuální politické rétoriky zejména představitelů zmíněného hnutí ANO 2011 je ovšem tato exkluzivita částečně relativizována). Svě vytlaceni do izolace ostatními parlamentními stranami a médii totiž KSČM dokáže dlouhodobě umně propagandisticky využívat: při každé příležitosti halasně zdůrazňuje svoji „neposkvrněnost“ [Balut, Cabada 2000: 68] polistopadovým vývojem, zejména svůj nulový podíl na negativních jevech, ať už jde o ekonomické a sociální problémy, nebo například o korupci a klientelismus v politice.

Komunistická strana prošla po roce 1989 genezí, kterou religionisté v souvislosti se sektami označují za „denominalizaci“ a která v politické rovině odkazuje ke snížení antisystémové kapacity v tom smyslu, že KSČM de facto opustila ofenzivní (podvratné) strategie ve vztahu k okolnímu „systému“ a volí spíše strategie obranné, konzervativní: „Ze sekty se stává ‚denominace‘, náboženská skupina ztrácí svou bojovnost, vzdává se nejméně přijatelných částí svého kředa, směřuje se s většinou populací a provozuje rutinní náboženský život.“ [Zidek 2011]

Stabilita elektorátu a masovost strany

Komunistický elektorát vykazuje vysokou stabilitu volebního chování. Přibližně dvě třetiny voličů KSČM nikdy v minulosti nevolily jinou stranu. Vezmeme-li v potaz relativně nízký podíl „nové krve“ v podobě prvovoličů v průběhu celého bezmála čtvrtstoletí a zároveň celkový počet voličů ve všech parlamentních volbách, můžeme uvést kvalifikovaný odhad, že v letech 1990-2013 asi 400 tisíc lidí kontinuálně podporovalo komunistickou stranu. Jinými slovy, KSČM se může opírat o stovky tisíc hlasů tradičních voličů, z jejichž obrovské volební disciplíny a loajality těží a kteří zachovávají věrnost stranickému praporu od voleb k volbám. Nadto, kromě těch, kteří ji podporují soustavně, v minulosti i dnes byla KSČM schopna průběžně vstřebávat desítky tisíc dalších, „netradičních“ hlasů z prostředí mimo vlastní stranický (a pro stranu kontinuálně hlasující) areál.

Schopnost průběžně nabalovat nové voličské skupiny do značné míry refunduje nezpochybnitelný, ale zejména v mediálním diskurzu občas přeceňovaný fenomén „biologického řešení komunistické otázky“. Tedy fenomén zvyšujícího se průměrného věku, který je mezi voliči KSČM sice zjevný a empiricky prokazatelný, ale jehož naléhavost a hlavně dynamika jsou tlumeny právě inkorporací „nových“ či „staronových“. Řečeno jednoznačněji: stárnutí (a, ano, i biologické odcházení) části komunistického elektorátu dosud nemělo pro stranu fatální následky ve formě výrazného propadu odevzdaných hlasů, protože prozatím dokázala přirozené ztráty nahradit dočasnou nebo trvalou mobilizací externí „nové krve“, ať už

voličů jiných stran (zejména ČSSD) nebo například (obvyklých) nevoličů.

KSČM se přesto potýká s viditelným demografickým problémem: jak skalní voličské jádro, tak zejména členskou základnu, destruktivně postihuje trend vymírání. Průměrný věk voličů KSČM je sice stabilně výrazně nižší než u členské základny, nicméně od 90. let sice pozvolně, ale zcela průkazně stoupá. Zatímco v prvním polistopadovém desetiletí osciloval mezi 53 a 54 roky, v současnosti je průměrné stáří voličů téměř 60 let (pro uvedení do patřičných relací připomeňme, že průměrný věk voličů ostatních stran činí asi 44 - 45 let).¹ Stárnutí voličů má svou analogii u členské základny KSČM, která se vytrvale ztenčuje a je výrazně vychýlená ve prospěch starších. Průměrný věk členů KSČM je momentálně přibližně 73-74 let, zatímco například v roce 1996 - už po hromadném exodu reformně naladěných (a vesměs mladších) členů - to bylo necelých 62 let [Kunštát 2013: 235-236].

V době vzniku KSČM v březnu 1990 strana udávala více než 700 tisíc členů, nicméně tento počet může být nadsazený s ohledem na tehdejší nesmírně dynamické vystupování ze strany. Přes obrovský úbytek členů na počátku 90. let zůstalo v KSČM ještě v roce 1992 355 tisíc členů, což je asi třetina české členské základny z konce starého režimu. Členstvo české komunistické strany bylo v této době nesrovnatelně početnější než v ostatních nástupnických (post)komunistických stranách, i ve srovnání s jinými českými politickými stranami [Fiala et al. 1999: 180; Grzymala-Busse 2002: 77-80; Fiala, Mareš, Pšejja 2005: 1418].

Rychlost přirozeného úbytku členské základny KSČM se v posledních letech ustálila kolem 8 % ročně (v absolutních hodnotách se jedná cca o úbytek 5 až 6 tisíc členů za rok). K roku 2012 strana udávala už jen necelých 57 tis. členů, z čehož plyne, že nejpozději v letošním roce velikost členské základny klesne pod hranici 50 tisíc členů. Mohutný přirozený úbytek členů zároveň znamená, že strana se mění z masové na volební - v závislosti na tom, jak se postupně snižuje korelace mezi počtem členů a volebními výsledky. Pro KSČM je znepokojivý nejen absolutní pokles členské základny, ale i její věková struktura. Více než polovina členů je totiž starší sedmdesátilet. Navzdory dramatickému úbytku členské základny však KSČM nadále zůstává nejmasovější stranou v Česku.²

„Třídní povaha“ KSČM

KSČM se pevně usadila v hlavní konfliktní linii české politiky, totiž v rámci socioekonomické konfliktní linie, která se konsolidovala v polovině 90. let a která je klíčová pro strukturaci českého stranického terénu [Fiala, Hloušek 2003; Vlachová, Řeháková 2007; Hloušek, Kopeček 2008]. Česká levice se přitom stabilizovala v podobě dvou hlavních stran, nepostkomunistické sociální demokracie a nereformované KSČM, kterou někteří politologové chápou - více či méně právem - jako stranu antisystémovou [Kubát 2010: 92]. Tradiční třídní štěpící linie přitom není jediná, která určuje poměr mezi levicí a pravicí, a není ani jediná, která by byla organizačním rámcem české levice. Socioekonomická dimenze je dokonce z hlediska vnitřní diferenciací levicového voličského tábora, tj. z hlediska „schizmatu“ sociálnědemokratické a komunistické levice, relativně nevýrazná. Poměrně silnou hodnotovou homogenitu minimálně na úrovni voličských táborů a do určité míry

i v rámci členské základny lze vystopovat kupříkladu v názorech na roli státu v sociální a ekonomické oblasti. Do konkrétní stranické identity levicových voličů totiž nezávisle a s různou intenzitou vstupují další, vzájemně integrálně provázané faktory, které jsou pro štěpení levicového elektorátu (triviálně řečeno na „komunistický“ a „nekomunistický“) důležitější: 1) vzorce vztahu k předlistopadové minulosti, s nimiž je u komunistických voličů spojena živá, neodvozená skupinová politická tradice a z ní plynoucí pozitivní emocionální vazba k předlistopadové éře, 2) dimenze „hodnotové“ podpory nebo naopak odcizení od demokratického režimu a názorů na politický a ekonomický vývoj po roce 1989, 3) dimenze zahraničně politické orientace (konfliktní linie „Východ“ - „Západ“).

Podíváme-li se na „historickou“ Komunistickou stranu Československa, z hlediska sociální báze se již od svého vzniku zaměřovala na dělnickou třídu či obecně nižší sociální vrstvy, které vždy (až do roku 1989) tvořily převážnou část členstva a v dobách, kdy bylo možné reálně hovořit o volbách, také voličskou oporu [Kárník, Kopeček 2003-2005].³

Tuto historickou roli „předvoje“ či politické reprezentantky dělnické třídy dnes KSČM do určité míry plní také, jakkoliv je pro komunistickou stranu symptomatické, že se jí „aktivní“ dělníky nedaří jednoznačně oslovit (v parlamentních volbách upřednostňují spíše sociální demokracii). KSČM přesto v jistém smyslu svébytné místo v třídní konfliktní linii české politiky dokázala zaujmout. Právě pevné ukotvení voličské klientely KSČM ve struktuře sociálních štěpení představuje jedno z vysvětlení nezanedbatelné voličské podpory KSČM i toho, že se stala přitažlivou převážně pro dělnické a nižší střední třídy [Vlachová 2003: 127]. Elektorát KSČM se zdaleka nesešává pouze z „lidí starého režimu“, ale již od počátku 90. let strana reprezentuje reálné zájmy určitých sektorů společnosti - a to zájmy primárně sociálně, nikoliv ideologicky podmíněné. Pozadím afinity nezanedbatelné části voličů ke KSČM tedy nutně není hodnotové (ideologické) vnímání komunistického režimu a demokratické transformace, ale na individuální úrovni vytvářené „zájmové“, tedy socioekonomické hodnocení historie i současnosti.

Pro interpretaci podpory KSČM je zřejmě klíčová právě socioekonomická dimenze. Právě (socioekonomický) zájem jako klasická proměnná politických hodnot a postojů (cosi chápu jako „výhodnější pro mě a pro lidi jako já“) je zde tudíž nezřídka podstatou preference strany. KSČM představuje (a politicky přetavuje) tradici minulého, „výhodnějšího“. Adekvátně reprezentuje ty zájmové skupiny, které zůstaly definovány vzorci starého systému, jeho institucí a příznačně etastické sociální struktury. Nostalgicky vzpomínají na „staré dobré socialistické časy“, na dobu rovnosti a „bezrizikovou společnost“. Tato „socialistická mentalita“ [Wnuk-Lipiński 1994: 416-420] je výrazně zakořeněná v primárních skupinách, které se potýkají s ekonomickými těžkostmi a nejsou s to přijmout novou životní strategii kompatibilní s prostředím „demokratického kapitalismu“. Důsledky radikální systémové změny, přinášející existenční (a koneckonců i existenciální) úzkost, vytvořily přirozenou sociální základnu formace, která zachování starého systému nebo jeho částí (zejména státem řízenou ekonomiku) obhajuje.

Mezi stoupenci komunistické strany dominují lidé z nízkopříjmových skupin. Nikoliv náhodou se velmi markantně rekrutují ze skupin s příjmem na úrovni starobních důchodů,

neboť jádrem příznivců KSČM jsou ekonomicky neaktivní, v drtivé většině právě důchodci. Poměr ekonomicky neaktivních a aktivních v jejím elektorátu je 2 ku 1, přičemž ve skupině ekonomicky aktivních nalezneme dominantně manuální pracovníky (dělníky, zemědělce či obecněji nekvalifikované nebo málo kvalifikované zaměstnance). Zároveň se elektorát KSČM ze dvou třetin opírá o lidi starší 60 let s nižšími stupni vzdělání. Tři čtvrtiny voličů strany mají nejvýše neúplné střední vzdělání (vyučení), a proto můžeme elektorát KSČM považovat za nejméně vzdělaný voličský sektor v České republice.⁴ Obecně se tedy jedná o části obyvatelstva, které trvale pocítují ekonomickou nejistotu a jejichž životní šance jsou (subjektivně i objektivně) fatálně odvislé od míry přerozdělování veřejných zdrojů a ingerencí státu v sociální politice [Kunštát 2013: 282-291].

Stávající sociální skladba komunistického voličstva s rozhodujícím podílem ekonomicky neaktivních není zcela dostatečným explanačním ukazatelem. Třídní podstata KSČM se ukáže až ve chvíli, kdy se podíváme na to, z jakých sociálních vrstev se rekrutovala ona dnes převažující část voličů v důchodovém věku. V ten okamžik se naskytne obrázek s možná vyšší vypovídací hodnotou. Bez ohledu na aktuální sociální status totiž v dělnických profesích nejrozumnějších typů pracovala po většinu svého života polovina voličů KSČM! Více než třetina pak zastávala nižší úřednické a technické pozice (administrativní personál, pomocní odborní pracovníci) a pouze asi desetinu voličů KSČM je možné s jistou licencí označit za předlistopadovou společenskou elitu (vyšší úředníci, učitelé, vedoucí a řídicí pracovníci, příslušníci bezpečnostních složek atd.). Podobné schéma s převažujícím pracovním zařazením v dělnických nebo nižších administrativních pozicích je příznačné rovněž pro nejbližší sociální okolí, tedy pro rodiče, životní partnery atd. [Kunštát 2013: 288-290].

Pomyslným „průměrným“ voličem KSČM je tedy vyučený muž, pocházející z vesnice nebo menšího či nanejvýš středně velkého města, šedesátník, momentálně v důchodu (resp. ekonomicky neaktivní) s příjmem na úrovni průměrného starobního důchodu, v minulosti rutinní zaměstnanec, nižší administrativní úředník či kvalifikovaný dělník, který nejproduktivnější léta prožil v období normalizace. Sám sebe zařazuje do dělnické nebo nižší střední třídy. Pochází z dělnického prostředí, otec je (byl) vyučený, manuálně pracující, matka dosáhla pouze základního vzdělání a pracovala jako řadová administrativní síla či dělnice. Jinak řečeno, typickým voličem KSČM není někdejší důstojník ČSLA ani člen aparátu strany, ale spíše řadový dělník z průmyslového podniku nebo traktorista z JZD, není to učitelka ani vedoucí osvětová pracovníce národního výboru, ale mnohem spíše pomocná kuchařka ze školy či subalterní úřednice. Tím směřujeme k poznatku, že voličské zázemí KSČM má jak přímo, tak zprostředkovaně (mezigeneračně) zřetelné třídní kořeny, v rámci sociálněstratifikační soustavy prioritně etablované v dělnictvu a drobném úřednictvu (či obecněji v nižších třídách).

Tyto indicie relativizují rozšířený, s jistou ironií pronášený soud, že stranu nelze považovat za politickou mluvčí dělnické či pracující třídy, ačkoliv se za takovou vydává. Vidíme, že KSČM naopak legitimně může, byť s jistou licencí, navenek vystupovat jako obhájkyně sociálních zájmů „lidí práce“, použijeme-li žargon stranických dokumentů, tedy jako strana s tradičním levicovým espretem. Samozřejmě s vědomím

určité podmíněnosti takové sebestylizace, podmíněnosti dané tím, že tato „třídní“ politická identita je svým způsobem v současný okamžik již ahistorická, reálně politicky „neaktuální“, do minulosti obrácená, čerpající legitimitu od ex-dělnických voličů, z nichž mnoho se nachází v jiné privátní životní fázi (totiž nyní již v důchodovém věku), navíc v odlišných politicko-ekonomických rámcích.

K personální kontinuitě stranického areálu: poznámka nejen na okraj

I vzhledem k zřejmému třídně determinovanému ustrojení své voličské základny KSČM vyzdvihuje, a tedy politicky ratifikuje, údajná pozitiva předlistopadového období, najmě v sociální oblasti. Zjistěte lze souhlasit s tvrzením, že to - také - „slouží k 'ospravedlňování životopisů' tradičních členů a příznivců“ [Fiala, Mareš, Pšejka 2005: 1418]. Avšak: jen dvě pětiny dnešních voličů KSČM vlastnily před rokem 1989 členskou legitimitu Komunistické strany Československa [Kunštát 2013: 243].⁵ Patrně žádná jiná politická strana sice nemá ve svém elektorátu srovnatelně vysoký podíl bývalých členů někdejšího stranického hegemonu autoritářského režimu, na straně druhé mnozí předlistopadoví komunisté v žádném případě nezůstali oddaní věci socialismu a dnes se zcela jistě integrovali do stranických rodin napříč politickým spektrem.

Teze, že KSČM volí z valné většiny nebo převážně „bývalí komunisté“, tedy zdaleka neplatí absolutně. Významná většina současných voličů této strany s KSČ před rokem 1989 neměla nic společného (nebo měla jen pramálo), z čehož mimo jiné plyne, že strana dokáže čerpat politickou (volební) podporu i mimo tradiční komunistické prostředí. KSČM uchovává personální kontinuitu s KSČ podstatně silněji na interní úrovni, na úrovni stranických struktur, než v linii voličského zázemí. Počet členů, kteří do strany nově přišli po roce 1989 lze kvalifikovaně odhadovat (na základě interních statistik strany) na několik tisícovek, tj. hovoříme maximálně o jednotkách procent z celkového počtu straníků. Členská základna je tedy tvořena prakticky výlučně „starou gardou“. Jestliže budeme pátrat po předlistopadových „zdrojích“ současné voličské základny KSČM, nalezneme je především v „dimenzi členstva“, v níž se prolínají dvě důležité hodnotové linie: 1) skutečné přesvědčení o správnosti marxismu-leninismu, resp. jistého ztotožnění „dobrého“ s komunismem a „špatného“ se vším ostatním, 2) zabezpečení takového společenského a materiálního statusu pro příslušníky určitých skupin či profesí, který by v jiném společensko-politickém systému nebyl možný [Fiala et al. 1999].

V politicko-mediální krajině se běžně objevují názory, že současná KSČM čerpá podporu mezi přímými exponenty komunistické „totality“, že jde hlavně o bývalé nomenklaturní kádry, politickou, ekonomickou a bezpečnostní elitu režimu, případně jejich pohrobky a jejich rodinné příslušníky atd. Realita je mnohem plastičtější. KSČM voličsky mnohem spíše využívá široký rezervoár tzv. obyčejných lidí, kteří režimu „sloužili“ především v běžných více či méně nekvalifikovaných zaměstnáních. V nejlepším případě kdesi na středních článcích socioekonomické hierarchie (a patrně také hierarchie stranicko-politické), mnohem pravděpodobněji však na stupních nižších a ovšem i těch nejnižších. Velkou část voličské základny KSČM představují skupiny, kterým předlistopadový režim umožňoval získávat status často neodpovídající jejich

objektivnímu společenskému zařazení. Jistě beze zbytku využívali velkorysého sociálního polštáře v podobě všelikých „jistot“. A připusťme, že v případě členů KSČ - jichž je, připomeňme, mezi dnešními voliči menšina a navíc šlo pravděpodobně většinou o členy řadové - bezpochyby i jiných výdobytků neekonomického rázu.

Vzhledem k jejich (jasně převažujícímu) statusovému postavení si ovšem lze jen velmi obtížně představit, že by to snad byli dominantně lidé, kteří byli součástí jádrového státně-mocenského soukolí komunistické vlády. Tím samozřejmě nemá být řečeno, že takoví lidé dnešní komunistickou stranu vůbec nepodporují.

Síla historické paměti

Odvozovat pozici KSČM jednostranně z třídního kontextu přirozeně není možné. KSČM si i přes dílčí reformy zachovala svoji „autentičnost“. Ta vyplývá ze specifické, historicky konturované paměti (zejména „paměti normalizace“) „tvrdého“ členského i voličského jádra, která je jakousi kontradikcí oficiálně deklarované porevoluční paměti komunismu. Volební afiliace ke KSČM se váže na určité typické individuální i kolektivní historické vědomí, které je podhoubím integrálního kulturně politického milieu a odkazuje ke ztraceným zlatým časům. Kladné hodnocení komunistického režimu a naopak poměrně silné politické (institucionální) odcizení a nízká legitimita demokratického režimu v očích těch, kteří se identifikují s KSČM, jsou silně ovlivněny jejich věkem, respektive obdobím primární politické socializace. Je všeobecně známo, že voličská podpora strany se soustřeďuje mezi občany staršími 60 let. Tuto starší generaci voličů KSČM je možné podle Lukáše Linka [2008: 333-334] na základě věkové struktury členit do několika politických generací/ kohort, narozených v letech 1925-1955, které byly politicky socializovány v rozmezí let 1945-1968 a které si zejména v období normalizace vytvořily pozitivní emocionální vazby ke komunistické éře. Jednoznačnou asociací mezi třídou a volbou tudíž musíme doplnit o tuto nesmírně silnou historicky formovanou politickou identitu.

Příznivci KSČM jsou ve své většině „běžní lidé“ s běžnými osudy, kteří prožili značnou část svých produktivních životů v 70. a 80. letech. Speciálně reflexe normalizační éry je u nich jakousi sdílenou generační zkušeností, jíž dobová politika tvořila spíše základní a z bytostně psychosociálního hlediska spíše okrajový rámeček. Podle různých sociologických sond jsou pro ně typické jisté svébytné „paměťové“ vzorce dokládající úzký vztah mezi historickým vědomím, obrazy a stereotypy komunistické minulosti, tedy specifickou paměťovou strukturou, a jejich konkrétním zpřítomněním v „komunistické“ politické identitě. V kontrastu s příznačným liberálně-demokratickým diskurzem, který proklamuje a zdůrazňuje bezčasí, útlak, křivdy, společenský marasmus a vším prostupující rezignaci před rokem 1989, exponují vše „dobré“ z předrevolučních časů: budování, rozkvet, klid, spokojený život, řád, stabilitu, spravedlnost, vítězství „správné“ ideje... Siločáry této do minulosti obrácené kontraidentity se v současnosti protínají se zakoušením (zkažené, neefektivní, zkorumpované, sociálně intaktní) kapitalistické demokracie. Popis komunistického režimu jako zločinného a zavrženíhodného, jako čehosi cizorodého a zvnějšku vneseného a zdůrazňujícího jeho temné stránky, je na hony vzdálen „kolektivnímu vědomí“ komunistických

voličů. Jejich perspektiva toto pojetí minulosti vylučuje, ba co více, je příkrou polemikou s polistopadovým výkladem dějin komunismu.

Dvě třetiny voličů KSČM si sice přejí obnovení komunistického systému, ale jen pětina se domnívá, že je návrat ke starým pořádkům možný. Relativně nízký podíl těch, chliasticky se přidržujících představy brzkého návratu komunistického panství, může vypovídat mimo jiné o tom, že už jen velice malá menšina voličů strany v sobě udržuje naději na autentickou restauraci „socialismu“ (dvě pětiny elektorátu jej dokonce považují za absolutně vyloučený). Nedoufá již ani převážná část z těch, kteří si jinak návrat komunismu přejí, nedoufají dokonce ani straníci, které také jakoby opouštěla víra v revoluční zítřky – i mezi nimi tři čtvrtiny nepovažují návrat ke komunismu za pravděpodobný či možný [Kunštát 2013: 274-276].

Z naznačeného lze vyvodit jediné. Voliči KSČM, nebo alespoň významná většina z nich, si s podporou této strany nespojuje vizi antisystémové politiky, tím méně reálný a realizovatelný „převrat“, revoluční změnu, návrat před rok 1989, obnovu „starých pořádků“. Zkrátka - ať už použijeme jakýkoliv, vesměs mediálně atraktivní přídomek - většina voličů komunistické strany nevolí své reprezentanty v dychtivém očekávání radikálního systémového zvratu. Neočekávají tedy od „svých“ politiků ani jeho konspirační přípravu a již vůbec ne násilné svržení kapitalistického zlořádu na barikádách. I v tomto ohledu jsou voliči strany jaksi bazálně „konzervativní“: jakkoliv by si většina z nich restaurování minulého režimu a oprášení jeho „výhod“ ve skrytu duše přála, jsou smířeni s daným stavem věcí a jejich identifikace se stranou tak má všechno jiné, jenom ne revoluční založení. Anebo minimálně revoluční esprit této identifikace vyprchal...

KSČM stačí k úspěchu relativně málo. Její „levicový autoritární populismus“ [Šaradín 2002: 12] klade ve své rétorice důraz na sociální otázky a staví se do pozice strany hájící zájmy sociálně nepriviligovaných vrstev. Dodnes představuje specifickou metamorfózu „tradiční ortodoxní komunistické ideologie“ [Bozóki, Ishiyama 2002], byť doplněné o některé „inovativní a demokratické elementy“ [Hanley 2001]. V jen mírně a nezřetelně modifikované podobě opatruje kontinuitu dědictví komunistické mašinérie a k mobilizaci voličů (a případně i k získávání nových voličských segmentů) používá třídně zabarvené autoritářské, sociálně populistické a etnonacionalistické strategie, egalitářské afekty a protestní nálady části veřejnosti vůči etablovaným silám [Fiala, Mareš, Pšeja 2005: 1418; Handl 2008]. Koncentrovaně můžeme konstatovat, že (zejména) v KSČM nachází podporu veškerý protizápadní, antiliberalní i protievropský směr zdejší politiky, respektive politických ambicí části českých občanů.

Nacionalistický prvek v této souvislosti vypíchněme: agenda polistopadové KSČM je systematicky prodchnuta nacionalistickou rétorikou, snad jako svého druhu symbolické potvrzení známé teze Adama Michnika o nacionalismu jako poslední fázi komunismu. Právě národovecký akcent je v myšlení převládající části voličů a členů KSČM nesmírně důležitý. Komplementárně je spolu se svěbytným vztahem k minulosti faktorem, který přesahuje a tematicky rozšiřuje diskutovanou - a mimořádně silnou - třídní linii (a z ní plynoucí politické motivace voličů) a spojuje jinak „třídně“ nespojitelné pozice. Specifiku či - spíše zdánlivou - heterogenost ideové identi-

ty strany koneckonců lze vedle uvedeného dokumentovat například na podpoře, které se ve straně a ve „stranickém“ tisku (Haló noviny) opakovaně dostalo Václavu Klausovi, ale podobně i, také na pozadí reziduálního slavjanofilství, Vladimíru Putinovi a v poněkud jiném duchu třeba i čínské „modernizaci“, která empiricky vzato vskutku nemá mnoho společného s tradičními marxleninskými postuláty spravedlivé „společnosti s lidskou tvářič“. Tyto zdánlivě paradoxní vektory komunistického myšlenkového niveau však narušují jinak dobře fungující třídní argument pouze zdánlivě a ukazují spíše na snahu obsáhnout a politicky zhodnotit všechna myslitelná „kontra-témata“, která s větší či menší intenzitou představují antitezi klíčových pilířů demokratické transformace.

Komunisté – dědicové velkých tradic českého národa?

Název známého spisku Zdeňka Nejedlého může vyvolávat úsměv, ovšem komunisté jsou skutečně dědici jedněch určitých tradic českého národa. Zdá se, že česká variace komunismu vskutku v zásadě naplňovala a naplňuje potřeby a ambice určité nemalé části společnosti. Instinktivní „český komunismus“, lépe řečeno sedimenty autoritářských či antidemokratických hodnot, se zdaleka netýká výhradně komunistického elektorátu. Komunistické myšlenky ani samotný „zločinný režim“ nebyly české společnosti implantovány z Moskvy, ale jsou velmi silnou integrální součástí jedné domácí tradice. Předlistopadový režim - navzdory pohodlnému příběhu, který skrytě vychází z externalizace odpovědnosti za komunismus [Mayer 2009] - jednoduše konvenoval určitým politickým očekáváním, která byla v souladu s převažující hodnotovou výbavou společnosti. Režim samozřejmě nemohl dlouhodobě udržet společnost ve stabilitě jen na základě strachu a represe. Sice donucoval k poslušnosti, ale zároveň disponoval autentickou neodvozenou loajalitou významné části svých „poddaných“, kteří nastolený pořádek dobrovolně přijali – ať už důvody byly psychologické, politické či sociálně-ekonomické (nebo souběh všech). Nezbyvá, nežli spolu s politologem Janem Holzerem [2009: 671] přiznat, že „tuzemský totalitní komunistický systém úspěšně naplnil soudobá systémová a mentální očekávání. Mimo jiné se zhostil povinnosti (ve smyslu existenční podmínky) nabídnout jasnou definici minulosti i budoucnosti. Ba co víc, tato definice byla komplementární k převažujícímu náhledu i hodnotovému zázemí české společnosti.“

V historickém vědomí nemalých výseků české populace (tím méně mezi přívrženci KSČM) často neodhalíme žádnou tragiku a zločiny (nejen) padesátých let, zničené životy, zatrpkllost či uvědomělé motivy viny a výčitek svědomí. Nenajdeme dokonce ani stopy po tiché bezmoci v čase normalizace, tedy (zdánlivě) nejtraumatičtějším a také pro většinu nejsnáze „rozpomínaném“ období existence komunismu. Ten či onen pamětník a účastník žité minulosti (čili soudobých dějin) disponuje vlastním narativem se spontánním vědomím významu. Každý má jinou pravdu, svou pravdu, „totožnou s individuálním příběhem nebo širším kolektivním prožitkem“ [Suk 2003: 17]. „Pravda o komunismu“ je tedy jak vysoce individualizovaná, tak i odvozená od skupinové zkušenosti, každopádně v českém veřejném mínění nesmírně pluralitní.

KSČM je nejvýraznější institucionalizovanou nositelkou někdejší „vládnoucí“ paměti a rozvíjí argumentaci, která je

často v souladu s diskurzem mnoha nekomunistických Čechů. Tento příznak je nesmírně důležitý. Jedním z důvodů odborníků [např. Kubát 2010: 118-119] pro tvrzení, že KSČM lze klasifikovat jako antisystémovou stranu, která podkopává legitimitu pluralitní demokracie, totiž je právě její apologetika předlistopadového režimu v kombinaci s odcizeným vztahem k systémové transformaci po roce 1989. Podrobnější analýza toho, nakolik je explicitní velebení komunistického režimu široce sdíleným stanoviskem současné KSČM, nebo se jedná spíše o ojedinělé a izolované výroky některých radikálních činitelů, a toho, zda představitelé stávající KSČM svou kritiku zaměřují vůči stávajícímu politickému systému en bloc, či zda pouze ne/oprávněně kritizují jeho různé nedostatky či nešvary (aniž by byli nutně zaměřeni na odstranění tohoto systému, tím spíše revoluční cestou!) přesahuje rámec této statě. Výsledky jakkoliv sofistikovaných obsahových analýz stranických dokumentů nebo rétoriky stranických lídrů navíc patrně nemohou přinést rigorózní rozřešení těchto nesmírně složitých otázek, mj. proto, že symptomatickým znakem stran komunistického typu je hojně využívání taktiky „dvoji tváře“, kdy jedna tvář, oficiální, systémově konformní, je určená veřejnosti a „systémovým“ politickým aktérům, druhá, autentická, slouží k neformální interní komunikaci a mobilizaci členů a příznivců.

Závěrem

Ústřední paradox listopadové revoluce je následující: v praktické mocensko-politické re/konstelaci, ale i v rovině občanské mentality vidíme kompromis a výraznou kontinuitu s komunistickým režimem (včetně zachování strany, která ho zosobňovala), v rovině veřejného a politického diskurzu jsme svědky radikálního rozchodu s nedávnou minulostí a rétorického odsouzení celého čtyřicetiletí před rokem 1989 i komunismu obecně (později dokonce právně kodifikovaného).

Zatímco se tedy legitimizační strategie české demokracie a nových politických elit výrazně opírala o jednoznačné odmítnutí komunistické minulosti jako celku, sociologické výzkumy naznačují, že pohled české veřejnosti jako celku na zdánlivě „odvrženou“ minulost je nepoměrně strukturovanější. A určitým viditelným potvrzením tohoto paradoxu je legální existence a hlavně překvapivá životnost nereformované komunistické strany, tedy politického subjektu s rodokmenem v totalitní státostraně se stabilně vysokým počtem „věřících“ i protestních voličů.

Polistopadový režim, navzdory svému antikomunistickému étosu, nalézá uprostřed svého demokratického provozu komunistickou stranu jako neustále aktualizovanou připomínku poraženého nepřítele. Existence KSČM ovšemže nenastoluje žádnou vážnou či myslitelnou možnost obnovy nějaké metamorfózy stalinistické diktatury. Žádný revival „socialistického“ autoritářství není uskutečnitelný. KSČM přesto dlouho

sloužila jako „diagram zla“ a ustavičně obnovovaným gestem distance se re/konstruovala legitimita nového demokratického řádu i zaběhaná podoba politického uvažování a koaliční matematiky. Komunisté se nejenom nesměli bezprostředně podílet na žádné vládě, ale za nepřijatelné bylo považováno také to, aby jakýkoliv kabinet opřel svou existenci o jejich hlas.

Politicky dlouhodobě izolovaná a v převládajícím veřejném diskurzu proskribovaná strana přesto dokázala nalézt své místo ve struktuře konfliktních sociálních linií, když oslovila a politicky integrovala zvláštní „paralelní polis“, sdílející alternativní ideové a „paměťové“ vzorce. Především ale voliči a sympatizanti KSČM zdaleka nejsou hodnotově homogenní skupinou. Figurují mezi nimi jak přesvědčení obhájci komunistické moci, ideologie i historie, tak i lidé bez výraznějšího ideologického zakotvení, kteří v lůně komunistické strany hledají odpovědi na tíživé sociální otázky, jakož i tací, kteří v zásadě sdílejí základní demokratické hodnoty a nevymykají se z profilu levicových voličských táborů sociálnědemokratické či socialistické orientace.

KSČM působí v rámci platných zákonů s úspěchem a dokáže prostřednictvím silného protestního potenciálu své voliče masově mobilizovat prakticky ve všech typech voleb. Navíc komunistické straně nelze upřít schopnost organizovat své sympatizanty ve prospěch jasně artikulovaných postojů vůči důležitým aktuálním otázkám veřejného a politického dění a tím je zapojit do demokratického parlamentního života (resp. utlumovat jejich případné, ostatně dosti pochybné, „revoluční“ úmysly).

Po změně režimu se mnozí domnívali, že komunismus je historický fenomén, ocitnuvší se na „smetišti dějin“. Prostřednictvím své stranické reprezentace se přesto v plynutí času stal pevnou součástí politického života České republiky. Volby na všech úrovních prokazují, že KSČM dokáže i po téměř 25 letech od Listopadu udržet své pozice, ba i v některých okamžicích získávat nové sympatizanty, především ze sociálně slabých či ohrožených vrstev.

Ačkoliv hlavně na počátku 90. let došlo k několika pokusům o změnu vnějšího nátěru (názvu), programové báze i politické strategie KSČM, k zásadní proměně nedošlo. Síla a stálost elektorátu komunistů (princiálně vyloučena dokonce není ani budoucí voličská expanze) je umožněna a podmíněna nejen přetrvávajícími „tradičními“ rysy KSČM jako antisystémové síly, ale i novými či staronovými prvky reformisticky umírněného, nerevolučního (tj. de facto „konzervativního“) směřování, které se prosazují na úkor (nebo pod balastem) zděděného revolučního náboje [Strmiska 1997: 221–222]. Vysvětlení neutuchající podpory KSČM je zřejmě možné jen s přihlédnutím k oběma uvedeným faktorům a v této souvislosti je třeba vzít v úvahu i fakt, že KSČM volí poměrně široký a dosti různorodě motivovaný sektor levicové voličské klientely.

- Balík, Stanislav. 2005. „Communist Party of Bohemia and Moravia and Its Attitude towards Own History.“ Pp. 140-149 in Lubomír Kopeček (ed.). *Trajectories of the Left. Social Democratic and (Ex-)Communist Parties in Contemporary Europe: Between Past and Future*. Brno: CDK.
- Balut, Aleš, Ladislav Cabada. 2000. „Postkomunistické strany v České republice a Slovinsku.“ *Politologická revue* 6 (1): 60-77.
- Bozóki, András, John T. Ishiyama (eds.). 2002. *The Communist Successor Parties of Central and Eastern Europe*. Armonk, New York: M. E. Sharpe.
- Bureš, Jan, Jakub Charvát, Petr Just, Martin Štefek. 2012. *Česká demokracie po roce 1989. Institucionální základy českého politického systému*. Praha: Grada.
- Fiala, Petr, Jan Holzer, Miroslav Mareš, Pavel Pšeja. 1999. *Komunismus v České republice. Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice*. Brno: Masarykova univerzita.
- Fiala, Petr, Vít Hloušek. 2003. „Stranický systém České republiky.“ Pp. 13-54 in Petr Fiala, Ryszard Herbut et al. *Středoevropské systémy politických stran. Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav.
- Fiala, Petr, Miroslav Mareš, Pavel Pšeja. 2005. „Komunisté a jejich strany.“ Pp. 1413-1432 in Jiří Malíř, Pavel Marek (eds.). *Politické strany II. (1938-2004): Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu*. Brno: Doplněk.
- Grzymala-Busse, Anna. 2002. *Redeeming the Communist Past: The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Handl, Vladimír. 2008. „Transformace komunistické strany: Od „strategie levicového ústupu“ k evropeizaci.“ Pp. 91-115 in Adéla Gjuríčová, Michal Kopeček. *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha: Paseka.
- Hanley, Seán. 2001. „Towards Breakthrough or Breakdown? The Consolidation of KSČM as a Neo-Communist Successor Party in the Czech Republic.“ *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 17 (3): 96-116, <http://dx.doi.org/10.1080/714003581>.
- Hloušek, Vít, Lubomír Kopeček. 2008. „Cleavages in the Contemporary Czech and Slovak Politics Between Persistence and Change.“ *East European Politics and Societies* 22 (2): 518-552, <http://dx.doi.org/10.1177/0888325408315833>.
- Hloušek, Vít, Lubomír Kopeček. 2010. *Politické strany. Původ, ideologie a transformace politických stran v západní a střední Evropě*. Praha: Grada.
- Holzer, Jan. 2009. „Totalitní tradice v české politice.“ *Soudobé dějiny* 16 (4): 664-673.
- Hough, Daniel, Vladimír Handl. 2004. „The Post-communist Left and the European Union: the Czech Communist Party of Bohemia and Moravia (KSCM) and the German Party of Democratic Socialism.“ *Communist and Post-Communist Studies* 37 (3): 319-339, <http://dx.doi.org/10.1016/j.postcomstud.2004.06.002>.
- Ishiyama, John, András Bozóki. 2001. „Adaptation and Change: Characterizing the Survival Strategies of the Communist Successor Parties.“ *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 17 (3): 32-51, <http://dx.doi.org/10.1080/714003582>.
- Kárník, Zdeněk, Michal Kopeček (eds.). 2003-2005. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. I. a V*. Praha: Dokořán.
- Kopeček, Lubomír. 2000. „Radikální levice ve slovenské politice: Komunistická strana a Sdružení dělníků Slovenska.“ *Politologický časopis* 7 (4): 440-460.
- Kopeček, Michal. 2011. „Stigma minulosti. Pouto sounáležitosti. První desetiletí českého polistopadového komunismu.“ Pp. 343-380 in Adéla Gjuríčová, Michal Kopeček, Petr Roubal, Jiří Suk, Tomáš Zahradníček. *Rozdělení minulostí. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Praha: Knihovna Václava Havla.
- Kubát, Michal. 2010. *Politická opozice v teorii a středoevropské praxi*. Praha: Dokořán.
- Kunštát, Daniel. 2013. *Za rudou oponou. Komunisté a jejich voliči po roce 1989*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- Linek, Lukáš. 2008. „Kdy vymřou voliči KSČM? K věkové struktuře elektorátu KSČM.“ *Politologický časopis* 15 (4): 318-336.
- Marek, Pavel. 2005. „Komunistická strana Československa.“ Pp. 711-746 in Jiří Malíř, Pavel Marek (eds.). *Politické strany I. (1861- 1938): Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu*. Brno: Doplněk.
- Mayer, Françoise. 2009. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha: Argo.
- Pšeja, Pavel. 2005. *Stranický systém České republiky. Politické strany a jejich vývoj 1989-1998*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Putnam, Robert D. 1988. „Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games.“ *International Organization* 42 (3): 427-460.
- Rupnik, Jacques. 2002. *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha: Academia.
- Strmiska, Maxmilián. 1997. „Polarizovaný pluralismus nebo polarizovaný multipartismus?“ *Politologický časopis* 4 (3): 213-230.
- Suk, Jiří. 2003. *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize. Od listopadu 1989 do června 1990*. Praha: Prostor.
- Šaradín, Pavel. 2002. *Volby 2002. Analýza programů a výsledků ve volbách do Poslanecké sněmovny*. Olomouc: Periplum.
- Vlachová, Klára. 2003. „Dynamika pozitivní a negativní stranické identifikace v České republice.“ *Sociologický časopis* 39 (4): 487-508.
- Vlachová, Klára, Blanka Řeháková. 2007. „Sociální třída a její vliv na volební chování.“ Pp. 133-145 in Tomáš Lebeda, Lukáš Linek, Pat Lyons, Klára Vlachová et al. *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Wnuk-Lipiński, Edmund. 1994. „Obrat Polska doleva. Sociologická a politická analýza.“ *Sociologický časopis* 30 (4): 413-431.

Zídek, Petr. 2011. „Sekta.“ *Lidové noviny*, 15. 5. 2011.

*Daniel Kunštát dokončil v roce 2005 postgraduální studium politologie na Fakultě sociálních věd UK v Praze. V současné době působí jako analytik Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. a vedoucí katedry politologie vysoké školy CEVRO Institut. Zabývá se parlamentarismem a stranickým systémem první republiky, vztahem médií a politiky, volebním chováním, politickými postoji a hodnotami v kontextu aktuálních otázek českého politického systému. Je mj. autorem publikace *Za rudou oponou. Komunisté a jejich voliči po roce 1989* (2013, SLON). Lze jej kontaktovat na adrese: daniel.kunstat@soc.cas.cz*

poznámky

¹ Medián, tedy střední hodnota věku, činí 61 roků.

² Úbytek členské základny s sebou přináší i významnou redukci stranické infrastruktury, v roce 1992 měla komunistická strana 10 669 základních organizací, v roce 1995 7 030, v roce 1999 5 406, ke konci roku 2010 již jen 3 805 ZO.

³ Tento aspekt byl ještě zvýrazněn po masovém přílivu nových členů po roce 1945.

⁴ Samozřejmě zejména v poslední době se na politické scéně prosazují, existují i další politické formace (především na krajích stranicko-politického spektra), jejichž elektorát u stejného statusového znaku – úrovně vzdělání – vykazuje podobnou strukturu (Hnutí Úsvit přímé demokracie Tomia Okamury či Dělnická strana sociální spravedlnosti).

⁵ Podle veřejně dostupných zdrojů dosahoval k 1. lednu 1989 počet členů a kandidátů komunistické strany čísla 1 701 085 (na území celého Československa, v českých zemích se jednalo asi o milion dvě stě tisíc členů).